

<https://hstryres.uz/journal/index.php/makro>

2026, № 2 (14)

ISSN-3030-3761

ТАРИХИЙ ТАДҚИҚОТЛАР
Илмий журнали

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
Научный журнал

HISTORICAL RESEARCHES
Scientific journal

ТОШКЕНТ-2026

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосори:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief editor:

Шакиров Иляс Рахимзянович
т.ф.ф.д., (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ
РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ
EDITORIAL BOARD

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
тарих фанлари доктори, профессор, Академик
Ўзбекистон Миллий университети
Сулейманов Рустам Хамидович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Муминов Алишер Гаффарович
Сиёсий фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Зуев Андрей Сергеевич
тарих фанлари доктори, профессор
Новосибирск Давлат университети
Ишанхуджаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулов Ахмад Баймаҳаматович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Габриэльян Софья Ивановна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Убайдуллаева Барно Машрабжоновна
тарих фанлари доктори, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Очилдиев Файзулла Бобоқулович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Саидбобоев Зокиржон Абдукаримович
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети
Азизов Илдар Рафаэлевич
Сиёсий фанлари доктори (DSc), доцент
Бизнес ва тадбиркорлик Олий мактаби

Гаффоров Шокир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети
Сиддиқов Равшан Бердимуратович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Тухтабеков Қозимбек Азимбекович
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Бабабеков Акбар Давурбаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Ўзбекистон Миллий университети
Баҳранов Шерзод Таштурсунович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Жамоат ҳафсизлиги университети
Алиазарова Дилдора Валишеровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Холиқулова Шахноза Боймуҳамматовна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Навоий Давлат педагогика институти
Нормуродов Дилмурод Раҳматуллаевич
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Абдулаева Нигора Санжаровна
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Америка технологиялар университети
Тоғаев Жасур Эркинович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Усаров Умид Абдумавлянович
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети
Эшқувватов Бобир Валикул ўғли
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Контакт редакции журнала
Город Ташкент, улица Мирзо Голиба,
Исторический факультет
Национального Университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Тел: +998900382203

Contact Editors of journal
Tashkent city, street of Mirzo Golib,
Faculty of history of the National
university of Uzbekistan named after
Mirzo Ulugbek
Web: <https://hstryres.uz/journal/>
E-mail: I.Shakirov91@mail.ru
Phone: +998900382203

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1	Adilov Abror Anvarovich IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYINGI DASTLABKI YILLARDA O‘ZBEKISTONDAGI DAVLAT VA DIN MUNOSABATLARI TARIXIDAN	5
2	Алиязарова Дилдора Валишеровна ВОЕННЫЕ КОРРЕСПОНДЕНТЫ И ИХ ВКЛАД В РЕГИОНАЛЬНУЮ ПЕРИОДИЧЕСКУЮ ПЕЧАТЬ ФЕРГАНСКОЙ ДОЛИНЫ	14
3	Berdiyev Abduvali Abdug'aniyevich XIX ASRNING 30-40-YILLARIDA BUXORO XONLIGIDA INGLIZ-RUS SAVDO- IQTISODIY RAQOBATI VA UNING MINTAQAVIY SAVDO ALOQALARIGA TA’SIRI	27
4	Bo'tayev Jonibek Shodiyevich XIX ASR OXIRI – XX ASR BOSHLARIDA SAMARQAND VILOYATIDA HARBIY- MA’MURIY BOSHQARUV TIZIMINING SHAKLLANISHI	35
5	Исхаков Мирсадик Мирсултанович, Ғойибов Бобир Собирович СУҒДИЙ ТИЛ СОН ТУРКУМИНИНГ ЛЕКSIK ВА РАҚАМЛИ ИФОДАЛАРИ	43
6	Kimsanova RuxshonaXayrulla qizi NAVRO‘Z AHMADXON VA UNING AVLODLARI DAVRIDA TOSHKENT	53
7	Mamatova Maxfuza Baxriddinovna MARKAZIY OSIYO CHOY YO’LI TARIXIDAN	61
8	Muzaffarov Muhammadaminxon Xusanxon o‘g‘li TURKIY TILLI DAVLATLAR HAMKORLIK KENGASHI (TURKIY KENGASH) TARKIBIDAGI ASOSIY ORGANLAR VA TUZILMALAR	67
9	Ne'matov Shoxzodbek Ulug'bek o'g'li O‘ZBEKISTONDA O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA’LIM TIZIMIDA AMALGA OSHIRILGAN ISLOHOTLAR (2017–2021-YILLAR)	73
10	Normuratov O‘rolbek Jumma o‘g‘li BUXORO XONLIGI VA ROSSIYA PODSHOLIGI O‘RTASIDAGI SIYOSIY HAMDA IQTISODIY MUNOSABATLARNING SHAKLLANISHI (XVI ASR OXIRI – XVII ASR BIRINCHI YARMI)	82
11	Очилдиев Файзулла Бобокулович БУХОРО АМИРЛИГИГА ТЕМИР ЙЎЛ ТАРМОҒИНИНГ КИРИБ КЕЛИШИ ВА УНИНГ ИҚТИСОДИЙ АҲАМИЯТИ	92
12	Qosimov Mirjalol Ravshan o‘g‘li O‘ZBEKISTONLIK PARTIZANLARNING SOBIQ ITTIFOQ HUDUDINI OZOD ETISHDAGI ISHTIROKI (UKRAINA VA RSFSR MISOLIDA)	101
13	Raximova Gulilola Zohid qizi O‘ZBEKISTONDA BOLALAR MAVZUSIGA IXTISOSLASHGAN OMMAVIY AXBOROT VOSITALARINING FAOLIYATI	110
14	Саломова Барчиной Журакуловна ЖУРНАЛИСТ АЁЛЛАРНИНГ ЖАМИЯТ ҲАЁТИ ВА ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ ЖАРАЁНЛАРДАГИ ЎРНИ	117
15	Toirova Zamira Suban qizi TOSHKENT IQTISODIY RAYONI ELEKTR ENERGETIKASI: HUDUDIY JOYLASHUVI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI	131
16	Turdaliyeva Gulasalxon Abdusalom qizi XV ASR OXIRIDA HIROT DAVLATIDA SOLIQ SIYOSATINING XUSUSIYATLARI (HUSAYN BAYQARO DAVRI)	137
17	Xasanboyeva Gulxayo Ximmat qizi 1950-1980-YILLARDA O‘ZBEKISTON SSR KOLXOZLARINING HOLATI VA UNDAGI O‘ZGARISHLAR	142

18	Qodirova Ra'no Mamirjonovna SOVET HOKIMIYATINING DASTLABKI YILLARIDA TURKISTON XALQ MAORIFI VA JAMIYATSHUNOSLIK FANINING SHAKLLANISHI	148
19	Ergashev Umidjon Muhammed o'g'li O'ZBEKISTON SSRDA SOLIQ TIZIMINING TASHKIL ETILISHI (TOSHKENT OBLASTI MISOLIDA)	155
20	Эргашев Хусан Юсуп ўғли ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИДА ОЛИБ БОРИЛГАН АРХЕОЛОГИК ТАДҚИҚОТЛАРНИНГ ОЛИБ БОРИЛИШИ ХУСУСИДА АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР	162
21	Xaitov Zafar Uzakovich VIZANTIYA MADANIYATI VA UNING JAHON SIVILIZATSIYASIDA TUTGAN O'RNI	167
22	Юлдашева Шохсанам Юнусали кизи ВЕНСКАЯ СИСТЕМА МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ МУЗЕЙНОГО ДЕЛА ВО ФРАНЦИИ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XIX ВЕКА	173

Adilov A. A.

«O‘zbekistonning eng yangi tarixi» kafedrası dotsenti, DSc

O‘zbekiston Milliy universiteti

Adilov_A@gmail.com

IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYINGI DASTLABKI YILLARDA O‘ZBEKISTONDAGI DAVLAT VA DIN MUNOSABATLARI TARIXIDAN

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola O‘zbekiston SSRda Ikkinchi Jahon urushidan keyingi yillarda davlat tomonidan olib borilgan diniy siyosatning mohiyatini ochib berishga bag‘ishlangan bo‘lib, urushdan keyingi yillarda barcha sohalar qatorida diniy sohani ham markazning yuqori ijroiya organlari tomonidan nazorat qilish borasida keng ko‘lamli chora-tadbirlab ko‘rib borildi. Ayni shu vaqtda respublikaning soha faollari tomonidan tashabbuslar ilgari surib borilgan bo‘lib, buning natijasida yuzaga kelgan mavjud holatning tub sabablari, uning borishi va natijalari kabi dolzarb muammoni yoritishda ushbu kichik ilmiy tadqiqot ishi o‘z ahamiyatiga egadir.

Kalit so‘zlar: SSSR Ministrlar Soveti, O‘OQMDB (O‘rta Osiyo Qozog‘iston Musulmonlari Diniy Boshqarmasi), Oq masjid, Masjidi Kalon, Saidboy, Qushbegi, Abdulbobo, Nurullaboy, Darshah bozbobo.

KIRISH

Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda O‘zbekiston diniy-ma‘naviy hayotida ma‘lum o‘zgarishlar ro‘y bera boshladi. Shubhasiz bu hol sovet davlati ichki siyosatining taktik uslublaridan biri edi. 1946 yili noyabrida Diniy ishlar bo‘yicha kengash raisi I.V.Polyanskiy SSSR Ministrlar Soveti raisi o‘rinbosari K.E. Voroshilov nomiga yozgan dokladida O‘rta Osiyo va Qozog‘iston musulmonlarining ma‘lum qismi O‘OQMDB tomonidan nazorat qilinmasligi, shu bois norasmiy masjidlar soni ko‘payganligi, diniy bayramlarda ochiq yerda ham ko‘plab namozxonlar ibodat marosimlarini bajarishayotganligini bayon etadi[1]. Ilgari “reaksion”, “eskilik sarqiti” deb ataluvchi diniy e‘tiqod masalasiga endilikda nafaqat keksa avlod, balki yoshlarda ham qiziqish orta bordi[2]. Buni esa urush, urushdan keyingi dastlabki davrlarda masjid, cherkov, sinagoga, turli darajadagi ibodat uylarini ochish masalasida aholining yuqori sovet organlariga murojaati, iltimosnoma, arizalarida ham ko‘rish mumkin edi. 1945-yil 5-martda Diniy ishlar bo‘yicha kengash raisi I.V. Polyanskiy o‘zining O‘zbekistondagi vakili I.Ibodovga yuborgan maktubida: “Hisobotdan ko‘rinib turibdiki, 1944-yil 4-kvartal, 1945-yil I kvartal mobaynida Sizga 214 ta iltimosnoma kelib tushgan. O‘tgan davr mobaynida biz 15 ta iltimosnomaga ruxsat berdik, qolganlariga qat‘iy rad javobi berilsin”, -deya qayd etilgan edi[3]. Xususan, I.V. Polyanskiy respublika bo‘yicha yangitdan qurilgan 108 ta masjid hukumat ruxsatisiz qurilganligi, ular qaysi mablag‘dan qurilganligi to‘g‘risida ham hisob talab etadi[4]. 1944-1947 yillar mobaynida O‘zbekistonda 74 ta masjid, 7 ta ziyoratgoh, 11 ta sinagog, 5 ta

yevangel xristian baptistlar ibodatxonalari rasmiy ro'yxatdan o'tgan edi[5]. Rus pravoslav cherkovi yeparxiyasi 1949 yilga kelib rasman jami Toshkent shahrida-3ta, cherkov va respublika bo'yicha-19 ta cherkovda o'z faoliyatini yuritgan. Yeparxiya ham cherkovdan tashqari ibodat maskanlarini ham (prikhod) ochishga harakat qilgan. Masalan, 1946 yil -10 ta maskan, 1947 yil - 12 ta maskan, 1948 yil - 4 ta maskan ochilgan. 1949 yildan boshlab esa yeparxiyaning ham cherkovlar ochish to'g'risidagi iltimosnomalari aksariyat tarzda javobsiz qolib keta boshlagan[6]. 1945-1946 yillar mobaynida Toshkent oblast Bo'ka rayoni "Oydin kolxoz", shu rayondagi Stalin nomli kolxoz, O'rta-qo'rg'on qishlog'i, Ordjenikidze rayoni Baytqo'rg'on qishlog'i, Lenin nomli kolxoz, Toshkent shahar Kuybishev rayoni Bo'z (Lunacharskiy ko'chasi, 48) masjidi, Koh ota masjidi, Surat, Qo'shtut mahallalari[7] va poytaxtning ko'plab boshqa hududlaridan ham masjidlar ochishga ruxsat so'ralgan arizalar taqdim etilgan edi[8].

1945 yilning birinchi choragida Qoralg'iston ASSRning Qo'ng'iroq rayonidan 41 kishi tomonidan imzolagan diniy marosimlarni o'tkazish uchun masjid binosiga joy ajratish bilan bog'liq ariza tushgan[9].

Xiva shahridagi 1925-1928 yillar davomida yopilgan Oq masjid, Masjidi Kalon, Saidboy, Qushbegi, Abdulbobo, Kaptarxona, Nurullaboy, Darshah bozbobo, Mamadmahram kabi masjid va namozxona binolarini tiklash va diniy marosimlarni u yerlarda o'tkazish bilan bog'liq 450-500, 600 va 1000 nafar fuqarolar nomidan ariza va murojaat qilingan[10].

Ta'kidlash lozimki, ba'zan aholining hech qanday rasmiy idoralar ruxsatisiz, o'z tashabbuslari bilan bir qator masjidlarni ta'mirlab, ularni qayta ibodat maskanlariga aylantirganlar. Xususan, 1944 yilning oxiri va 1945 yil boshlarida Toshkentda-26 ta, Andijonda-41 ta, Namanganda-31 ta, Surxondaryoda-10 ta, jami bo'lib-108 ta masjid dindorlar tomonidan hukumat ruxsatisiz qurilgan va ta'mirlangan[11]. O'z navbatida O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasining tashkil topishi respublika musulmon axolisi ruhiyatini ko'tarib, maxalliy aholi vakillari, dindorlar bir qator arizalarni ushbu idora manzilgohiga ham yo'llaganlar.

O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi o'zining 1945 yil hisobotida, "Musulmonlardan Boshqarmamizga masjid ochishni so'rab 93 ta jamoatchilik arizalari tushdi, biz ularning arizalarini hammasini ijobiy qondirolmadik, chunki arizalarga tegishli javobni O'zbekiston SSR Xalq Komissarlar Soveti ruxsatidan keyingina bir qarorga kelinar edi"[12] deyilgan edi. Shubhasiz, sovet davlati to'liq nazorati ostida faoliyat yuritgan O'OQMDB bu kabi ariza va murojaatlarni hal etish vakolatiga ega emas edi.

To'g'ri, shu davrda O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasining (O'OQMBD) ruxsatisiz joylarda masjid va madrasalar ochilib, ayrim diniy muassasalarga imom-xatiblar xalq tomonidan o'zboshimchalik bilan ham saylana boshlaganliklari mavjud hol edi. Arxiv hujjatlaridan birida, ya'ni O'zbekiston SSR hukumati huzuridagi Diniy ishlar bo'yicha kengash vakili I. Ibodovning 1946 yilning yozida SSSR Ministrlar Soveti qoshidagi Diniy ishlar bo'yicha kengash raisi I.V.Polyanskiyga yo'llagan maxfiy maktubi bu masaladagi fikrni tasdiqlaydi. Mazkur maktubda masjid, qabristonlarni ochish, ularga imom va

mullalarni tayinlash O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasi ko'rsatmasi bilangina amalga oshirilishi qayd qilingan. Lekin, qaror O'OQMDB ixtiyorida bo'lmagan. Shunga qaramay Qirg'iziston SSR bosh qozisi Sh. Xoliqnazarov respublikada masjidlar qurish, ularni ochish hamda yangi ochilgan masjidlarga imomlar tayinlashni o'zboshimchalik bilan hal qilgan. Qirg'izistonning O'sh shahridagi hazrati Taxti-Sulaymon ziyoratgohini ochish hamda Abdullaxon ibn Iskandariy Rabot masjidini ta'mirlab ishga tushirish uchun rasmiy ruxsatsiz, xalqdan 85.000 rubl pul to'planganligi haqidagi ma'lumotidan ham ko'rish mumkin edi[13].

1945-1946 yillarda O'zbekistonda jami 108 ta masjid O'OQMDB qarorisiz tiklanganligi va faoliyat ko'rsatayotganligi qayd etiladi. Markazdan yuborilgan javob maktublarida, tavsiyalarda bunday harakatlarni keskin choralar qo'llash orqali bartaraf etish ko'rsatilgan[14]. Respublikada qonuniy va noqonuniy yo'llar bilan faoliyat ko'rsata boshlagan masjid binolari "xudosizlik" uchun kurash va sovet hokimiyatining uzoq davom etgan "dinsizlik" siyosati oqibatida boshqa maqsadlarda foydalanilgan masjid binolari hisobidan ko'payib borgan, biroq diniy muassasalarning, ayniqsa masjidlarning ko'p qismi 1947 yilgacha ham etarli darajada tiklangan emas edi. Chunki, ularni asosan omborxona, otxona, bolalar uyi, aholi yashash joylari va boshqa maqsadlarda band qilinib, bo'sh yotgan masjidlar ham anchaginani tashkil etar edi.

"Xudosizlik" uchun kurash ommaviy tus olgan davrda ko'pgina "muqaddas" qadamjolar vayrona yoki yarim vayrona holatga tushib qolgan edi. Musulmon aholining ehtiyoji va murojaatlari, ariza hamda talablari tufayli 1945-1947 yillarda O'zbekiston SSR hukumati me'moriy obidalarini, qadamjolarni tiklash va ta'mirlash uchun davlat byudjetidan 1 mln. 800 ming so'm miqdorda mablag' ajratadi. Ta'mirlash ishlari uchun rejalashtirilgan diniy muassasalarning 22 tasi madrasa, xonaqoh va maqbaralardan iborat bo'lgan[15].

Ta'mirlash ishlari olib borish uchun ajratilgan mablag'ning viloyatlar bo'yicha taqsimoti quyidagicha bo'lgan: Samarqand oblastiga 1 mln. rubl, Buxoroga 500 ming rubl, Farg'ona oblastining Qo'qon shahri obidalariga 100 ming rubl, Surxondaryo viloyatining Jarqo'rg'on minorasi uchun 50 ming rubl, Xorazm viloyatining Xiva shahrida joylashgan Ichanqala va Dishanqal'a yodgorliklari uchun 50 ming rubl, Qashqadaryo viloyatining Shahrisabz shahri markazida joylashgan Oqsaroy yodgorligi uchun 50 ming rubl, Toshkent shahri va viloyati hududida joylashgan obidalar uchun 150 ming rubl[16].

Tabiiyki, O'zbekiston SSR hududida joylashgan yuzlab diniy muassasa binolari, tarixiy obidalar uchun ajratilgan mablag' etarli emas edi. Ma'lumki, 1920-1940 yillar davomida sovet hokimiyatining dinsizlik siyosati oqibatlari tufayli ayanchli ahvolga tushgan respublikadagi ko'plab obidalarini tiklash uchun katta miqdordagi mablag' talab qilinar edi. Hukumatning bu tadbiri cheklangan xarakterda bo'lib, u 1946-1950-yillarda 2 mln. rubllik miqdordagi harajatdan oshmadi.

O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari diniy boshqarmasining faoliyati doirasida diniy ta'limni yo'lga qo'yish uchun avval mavjud bo'lgan diniy bilim yurtlarini ochish vazifasi ham turgan. Bunga esa Markazdagi diniy idoralarning

so'rovlari ham turtki bo'lgan. Bir necha arizalardan so'ng Toshkent oblijoqo'mi 1947 yil 9 dekabrda Yevropalik yahudiylar sinagogini ro'yxatdan o'tkazgan. Ushbu sinagog urushgacha Kirov rayonidagi Chempion ko'chasi 67/77 uyda joylashgan bo'lgan[17]. Arizachilar hatto 1943 yil 30 oktyabrda sinagog ochilishga ruxsat so'rab shaxsan I.Stalinga ham murojaat qilishgan edi[18]. Mazkur murojaatda ilgari Toshkentda 4 ta sinagog bo'lib, hozirda bitta ham yo'qligi vaj qilib keltirilgan. Garchi sinagog uchun Kuybishev rayoni, Kladbishenskaya ko'chasidagi 66/77-uy manzili olib borilgan bo'lsada, Toshkent shahar din ishlari bo'yicha vakili Nasritdinov uning faoliyatiga faqatgina 1950 yil 25 avgustdagina ruxsat bergan[19].

Toshkentdagi yahudiylar jamoasi raisi M.S.Shaxmurov Toshkent shahar Moskva rayonida "Tkiat Shoyfer", "Purim", kabi bayramlar, yahudiylar dini tarixiga bag'ishlangan tadbirlar tashkil etgan[20]. Xususan, uning tashabbusi bilan Toshkent shahar, Moskva rayoni, 5-dekabr ko'chasi, 104-uy 50.000 rublga sotib olinib, uni sinagogga aylantirishgan[21]. Qo'qonda ham mahalliy yahudiylar sinagog ochishga ruxsat so'rab murojaat bilan chiqishgan[22]. Namangan shahridagi yahudiylar jamoasi ham 1945 yil mayida shunday iltimosni ilgari surishgan[23]. Buxoroda buxorolik yahudiylarning 4 ta sinagogi rasman faoliyat ko'rsata boshlagan bo'lsada, lekin 12 ta shaxsiy uylarda ular sinagogdan tashqari holda ibodat marosimini o'tkazishgan[24].

Xristian-baptistlar ham tegishli organlarga Qo'qon, Samarqand, Toshkent, Farg'onada o'zlari uchun ibodat uylarini ochish to'g'risida qator murojaatlar bilan ham chiqishgan[25]. Yevangel xristian baptistlar (YEXB) katta presviteri Penkov O'rtasaroyda (Toshkent oblasti) bo'lib, bu erda YEXB cherkovi ochish to'g'risidagi arizani markazga jo'natgan. YEXB jamoalari ko'payib, ular Yangiyo'l, Sirdaryo, Parkent, Qorasuv, Ordjenikidze, O'rsatev rayonlarida o'z ibodat uylarini ochishgan[26]. 1947-1948 yillarga kelib arman-grigoryan cherkovi vakillari Toshkentga kela boshlashgan. 1948 yil 20 taga yaqin armani shaxs arman-grigorian cherkovini ochishga ruxsat so'rab murojaat bilan chiqishgan[27]. Ularning arizasi asossiz deya topilib, rad etilgan. "Pyatidesyant"liklar diniy sektasi esa Toshkent va Toshkent oblastida faollashib, o'zlariga ibodat uylari uchun ruxsat so'rashgan[28].

Shu davrda rus pravoslav cherkovi yeparxiyasi ham cherkov va ibodat uylarini ochish masalasiga katta e'tibor bergan. Xususan, 1949 yilga kelib O'zbekiston bo'yicha 19 ta pravoslav cherkovi rasman faoliyat ko'rsatgan bo'lsa, ularning 3 tasi Toshkent shahrida bo'lgan[29]. 1948 yil sovet davlatida nishonlangan Rus pravoslav cherkovini avtokefaliyasining 500 yilligi O'rta Osiyo va Toshkent bo'yicha yeparxiya idorasi tomonidan ham keng nishonlangan[30].

Bu borada yeparxiya rahbari Guriy (Egorov)ning xizmatlari katta bo'lgan (1946-1953)[31]. Shubhasiz, pravoslav cherkovi sonlarining ko'payishida, boshqa konfessiyalardan farqli ravishda sovet davlati tomonidan ularning ma'lum darajada qo'llab-quvvatlanishi ham bo'lgan. Balki, shuning uchun Guriy davrida pravoslav ibodat maskanlari soni 66 taga etgan bo'lishi kerak. Ma'lumki, O'zbekistondagi aholining asosiy qismi, e'tiqod qiluvchilarning aksariyati islom dinining hanafiya mazhabida bo'lgan. Shu bois respublikada masjidlar ochilishi bilan bog'liq masala

jiddiy ahamiyat kasb etardi. O‘OQMDB (SADUM)ning 1948 yil 20 sentyabr ma‘lumotiga ko‘ra bu paytda O‘zbekistonda jami 73 ta masjid faoliyat ko‘rsatgan[32]. Xususan, O‘OQMDB ixtiyoridagi Qozog‘istonda - 28 ta, Qirg‘izistonda - 35 ta, Turkmanistonda - 5 ta, Tojikistonda - 17 ta masjid faoliyat ko‘rsatgan[33]. Yuqorida ta‘kidlaganidek, urushning oxirgi davrida aholi orasida diniy kayfiyatning, e‘tiqod qiluvchilar sonining o‘sishi ro‘y bergan edi.

Diniy ishlar bo‘yicha kengash raisi I.V.Polyanskiy VKP(b) MQ targ‘ibot va tashviqot bo‘lim mudiri G.F.Aleksanrovga 1945 yil 31 avgust kuni qilgan dokladida aholi orasida diniy faollikning oshganligi mahalliy sovetlarning o‘z navbatida diniy tashkilotlar va o‘zaro munosabatlarining kuchayganligini alohida qayd etadi[34]. O‘zbekiston xususida to‘xtalganda, jumladan, u Toshkentdagi 85-sonli bolalar uyi direktori O‘OQMDB raisi muftiy E.B.Abdulmajidxonovdan shu uyda tarbiyalanayotgan 50 nafar o‘g‘il bolalarni xatna qilinishiga yordam berishini so‘raganligi ta‘kidlaydi[35]. Urushning oxirgi yillari, g‘alabadan keyin aholi orasida ko‘tarinki ruh, diniy e‘tiqod borasidagi “yon berish” va nisbatan erkinlik siyosati bois joylarda yangi qurilajak yoki ta‘mir etilishi mumkin bo‘lgan masjidlariga homiylik qilish istagida bo‘lgan shaxslarni ham o‘rtaga olib chiqdi. Masalan, Toshkent shahrida 1944-1945 yillar mobaynida 100dan oshiq masjid ochilishi to‘g‘risidagi arizalarga 7000 dan ziyod fuqaro homiylik qilishi istagini bildirgan[36]. Bunday voqelikni respublikaning boshqa hududlarida ham ko‘rish mumkin edi. Tegishli siyosiy ahvol, sovet davlatining ichki va tashqi siyosati mohiyatidan kelib chiqqan holda Diniy ishlar bo‘yicha kengash o‘z faoliyatida ikkiyoqlama siyosat yuritdi. Uning raisi I.V. Polyanskiy avval ham ta‘kidlaganidek, Davlat havfsizligi halq komissarligi 5-bo‘lim 2-boshqarmasi (barcha diniy e‘tiqod ruhoniylari o‘rtasida antisovet elementlari, sekstantlik va mistikaga qarshi kurash) boshliq o‘rinbosari bo‘lishiga qaramay, o‘zining yangi lavozimdagi ish jarayonida qatag‘on-zo‘ravonlik uslublaridan bevosita foydalangani yo‘q. U bir tomondan, tashqi dunyoda sovet dindorlari xususida ijobiy taassurot qoldirish tamoyiliga asoslansa, ikkinchi tomondan, sovet kishilari turmush tarzidan diniy e‘tiqodga oid har qanday unsurlarni yo‘qota borishga intildi. Shu paytda O‘rta Osiyo ijtimoiy-ma‘naviy hayoti, maishiy turmush tarzida, xususan O‘zbekistonda avvalo islomiy an‘analarga qaytish tendensiyasi ancha kuchaydi. O‘OQMDB ta‘siridan chetda bo‘lgan norasmiy masjidlar, eshonlarga murid tushish, “muqaddas” ziyoratgohlarga tashriflar, namozxonlar safining ko‘payishi, ba‘zida islom an‘analarini o‘rgatuvchi yashirin maktab, hujralarning paydo bo‘lishi hollari ham ko‘paydi. Mahallalarda qorilar, azayimxonlar, kinna soluvchilar, dam uruvchilar soni ham ko‘paydi. Ko‘p holda islomga aloqasi yo‘q amallar, bid‘atga bog‘liq hatti-harakatlarni amalga oshishi kuzatila boshlandi. Xususan, qabristonlarda sham yoqish, arvohlardan madad so‘rash, tumor, ko‘zmunchoqlar taqish, isiriq tutatish, uch kunlik, etti kunlik, yigirma, qirq, hadm, yil oshi va boshqalar shular jumlasidandir. Ba‘zi hollarda diniy ishlar kengash vakilligi ham ma‘lum savollarga javob berishdan ojiz bo‘lib qolardi. Masalan, Diniy ishlar bo‘yicha ma‘lum kengash vakilligining Farg‘ona oblastidagi mas‘ul vakili bo‘lmish Shokirov bir vaqtning o‘zida masjidda ham xizmat qilgan. Uning

ustiga partiya safiga o'tishga ruxsat ham so'ragan. Bunday vaziyatda I.Ibodov javobni faqat Moskvaga murojaat etish bilangina echishi mumkin edi[37].

Shu yillarda aholi orasida ramazon oyida ro'za tutish hollari ko'paya borgach, 1947 yil iyunida Diniy ishlar bo'yicha kengash O'zbekistondagi o'z vakiliga muftiy Eshon Boboxonga ro'za vaqtida (19 iyul -17 avgust) mehnat intizomiga qat'iy amal qilish lozimligi haqida aholiga bayonot berishga chiqaradi. Moskvadagi Diniy ishlar bo'yicha kengash mamlakatdagi din bilan bog'liq vaziyatni nazorat qila turib, qator mavzularda tegishli hisobot materiallarini tayyorlay boshlagan. Xususan, SSSR Ministrlar Soveti va VKP(b) MQ uchun tayyorlangan 1947 yil 1 yanvarga qadar bo'lgan davr uchun diniy ishlar bo'yicha hisobotni taqdim etar ekan, unda mazkur kengash mamlakatdagi diniy ahvol, barcha konfessiyalar haqida etarlicha ma'lumotga ega ekanligini alohida qayd etadi[38]. Sovet hukumati va Kompartiya MQ Siyosiy byurosi sovet davlati ichki va tashqi siyosatiga mos keluvchi kengash faoliyatini asosan ma'qullagan. Kengash ishi markaz rahbariyati tomonidan qo'llab-quvvatlangan. Bu esa Diniy ishlar bo'yicha kengash faolligini oshishiga sabab bo'lgan[39]. Masalan, SSSR Ministrlar Soveti raisining o'rinbosari K.E. Voroshilov Diniy ishlar bo'yicha kengash raisi I.V.Polyanskiy va Rus pravoslav cherkovi ishlari bo'yicha kengash raisi o'rinbosari S.K.Bolshov bilan 1948 yil 18 fevraldagi uchrashuvida quyidagilarni ta'kidlagan edi: "Sizlar tomoningizdan amalga oshirilayotgan ishlar ma'lum bir darajada cherkov faoliyatini mustahkamlaydi. Lekin, shu bilan birga biz bu ishingizni kerakli ish deya hisoblaymiz"[40]. K.E. Voroshilov bu bilan tegishli holatda, agar sovet davlati va hukumati uchun zaruriyat tug'ilib qolsa kengash faoliyatidan bevosita o'z manfaatlari yo'lida foydalanishi mumkinligini ham nazarda tutgan edi. Masalan, 1949-yil 12-fevralda uning haj masalasida I.V.Polyanskiy bilan bo'lgan suhbatida "SSSR rahbariyati agar davlatgagina zaruriyat tug'ilgudek bo'lsa o'shandagina hajga ruxsat beriladi", degan bayonoti yuqoridagi mulohazaning to'liq tasdig'i bo'lib xizmat qiladi[41]. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, yuqori ijroiya organlari tomonidan olib borilgan chora-tadbirlar ushbu soha faollarini itoatda tutish orqali Sovet davlatining siyosatini amalga oshirishda o'zining "istiqboli"ni o'tgan butun davr tasdiqladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ахмадуллин В.А. Изучение особенностей исламской жизни Советом по делам религиозных культов при СНК СССР СМ СССР в первое последованное десятилетие. // Исламоведение. 2019. Т.10. №2. –С.62.
2. Трухин В.Н. Религиозный подъём в Советском Союзе во время Великой Отечественной войны. [https:// www.tust.msu.ru/science/conf/lamwebo/truhin.htm](https://www.tust.msu.ru/science/conf/lamwebo/truhin.htm)
3. О религии и церкви. М., 1981. -С. 67-68.
4. Мустафаева Н. Шўролар ҳукуматининг “иккиёклама” диний сиёсати.// Тошкенет Ислон университети илмий-таҳлилий ахбороти, 2008. 1-сон, 42-бет.
5. О'з МА, Р-2456-fond, 1-ro'yxat, 109-ish, 15-varaq.
6. О'з МА, Р-2456-fond, 1-ro'yxat, 125-ish, 5-varaq.

7. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 81-ish, 6-7-varaqlar.
8. Архив ҳужжатларидаги маълумотларга кўра, Туркистон ўлкасида 1917 йил октябрига қадар 12473 та масжид фаолият юритган бўлса, 1944 йил охирларига бориб, Ўзбекистонда 2274 та мавжуд масжид биноларини фақатгина 14 таси қонуний, расман фаолият юритувчи масжид, 208 таси норасмий ишлаётган, рухсати йўқ масжидлар бўлса, масжидларнинг 2052 таси эса турли иншоотларга (боғча, артель, ётоқхона, омбор ва boshqalar) айлантирилган эди. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 3-ish, 3-varaq. Мазкур маълумот расмий совет идораси ҳулосаси эди.
9. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 5-ish, 35-varaq.
10. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 10-ish, 13-14-varaqlar.
11. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 5-ish, 44-varaq; Бухоро областида шу даврда ҳукуматдан рухсат олган 7 та мусулмон масжиди ва 1 та евангель христиан черкови, 1 та яҳудийлар синагоги бўлган. Бу диний муассасалар фаолиятига расмий рухсат берилган эди. Салмонов А.М. Кўрсатилган дисс.-Б. 104.
12. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 3-ish, 4-varaq.
13. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 8-ish, 8-14-varaqlar.
14. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 109-ish, 44-varaq.
15. О'z МА, 837-fond, 32-ro'yxat, 2448-ish, 15-varaq, ўша манба. 7215-ish, 75-varaq.
16. О'z МА, 837-fond, 32-ro'yxat, 2448-ish, 75-varaq.
17. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 97-ish, 1-2-varaqlar.
18. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 97-ish, 4-varaq.
19. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 97-ish, 152-varaq.
20. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 96-ish, 4,13-varaqlar.
21. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 96-ish, 18-19-varaqlar.
22. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 121-ish, 8-varaq.
23. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 49-ish, 9-varaq.
24. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 119-ish, 6-7-varaqlar.
25. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 102-ish, 2,22-varaqlar.
26. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 119-ish, 6-7-varaqlar.
27. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 119-ish, 6-varaq.
28. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 87-ish, 9-varaq.
29. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 129-ish, 18-varaq.
30. О'z МА, P-2456-fond, 1-ro'yxat, 125-ish, 7-varaq.
31. Qarang: Гурий (В.М.Егоров (1891-1965)-Галкин А.К. Гурий Егоров Вячаслав Михайлович//Православная энциклопедия. - М.,2006 -Т.ХІІ: "Григорий Палама - Даниель - Ропс".-С.473-475; Борисова О.В. Гонимы, но не оставлены: Ташкентская и Среднеазиатская епархия, 1943-1961. Монография.-М.: Святъ - филаретовский православно - христианский институт, 2019. -С.295,306,308 и др.; Асанова С.А. История православной церкви в Центральной Азии (во втор. Пол. ХІХ- начало ХХ вв.) дисс. на соис.уч.степ.канд.ист.наук. - Тошкент; 2011. -С.5-7, 11-15 и далее; Шимон И.Я. Отношения советского государства и Русской Православной Церкви в

период Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Автореф.дисс.докт.ист.наук. М., 1995. -С.11-15; Салих П. Русская православная церковь и религиозная политика советского государства в условиях второй мировой войны и послевоенной период. Автореф.канд.полит.наук. М., 2011, -С.8-12 и далее.

32. О'з МА, Р-2456-fond, 1-ro'yxat, 122-ish, 7-varaq.

33. О'з МА, Р-2456-fond, 1-ro'yxat, 122-ish, 7-varaq.

34. Ахмадуллин В.А. Изучение особенностей исламской жизни Советом по делам религиозных культов при СНК СССР СМ СССР / СМ СССР в первое последованное десятилетие. // Исламоведение. 2019. Т.10. №2. –С.61.

35. Там же.

36. О'з МА, Р-2456-fond, 1-ro'yxat, 120-ish, 6-varaq.

37. Ахмадуллина Ж.В. Проблемы становления института уполномоченных совета по делам религиозных культов при СНК СССР в 1944-1945 гг. // Ислам в современном мире, 2021, 4, -С.107.

38. Ахмадуллин В.А. Изучение особенностей исламской жизни Советом по делам религиозных культов при СНК СССР СМ СССР / СМ СССР в первое послевоенное десятилетие. // Исламоведение. 2019. Т.10. №2. –С.64.

39. Там же.

40. Ахмадуллин В.А. Изучение особенностей исламской жизни Советом по делам религиозных культов при СНК СССР СМ СССР / СМ СССР в первое последованное десятилетие. // Исламоведение. 2019. Т.10. №2. –С.64

41. Там же

Адилов А. А.

DSc., доцент кафедры «Новейшая история Узбекистана»

Национальный университет Узбекистана

Adilov_A@gmail.com

ИЗ ИСТОРИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВА И РЕЛИГИИ В УЗБЕКИСТАНЕ В ПЕРВЫЕ ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена раскрытию сущности государственной религиозной политики, проводившейся в Узбекской ССР в послевоенные годы после Второй мировой войны. В этот период, наряду с другими сферами общественной жизни, религиозная сфера также находилась под строгим контролем высших исполнительных органов центра, которые осуществляли широкомасштабные меры по её регулированию. В то же время активистами соответствующей сферы в республике выдвигались различные инициативы, в результате чего данное небольшое научное исследование приобретает актуальность в освещении такой важной проблемы, как выявление коренных причин сложившейся ситуации, её развития и последствий.

Ключевые слова: Совет министров СССР, Управление мусульман Средней Азии и Казахстана (УМСАК), Ак мечеть, Мечеть Калон, Саидбой, Кушбеги, Абдулбобо, Нуруллабой, Даршах бозбобо.

Adilov A. A.

DSc., associate professor at the department of «Modern history of Uzbekistan»

National university of Uzbekistan

Adilov_A@gmail.com

FROM THE HISTORY OF STATE–RELIGION RELATIONS IN UZBEKISTAN IN THE EARLY POSTWAR YEARS AFTER THE SECOND WORLD WAR

ABSTRACT

This article is devoted to revealing the essence of the state's religious policy carried out in the Uzbek SSR in the years following The Second World War. During this period, alongside other spheres, the religious sphere was also subjected to extensive measures of control by the central government's highest executive bodies. At the same time, initiatives were put forward by activists in the field within the republic, and as a result, this small-scale scientific study is of particular significance in addressing such a pressing issue as identifying the root causes of the existing situation, its development, and its outcomes.

Kalit soʻzlar: USSR Council of Ministers, Spiritual Administration of the Muslims of Central Asia and Kazakhstan, Oq mosque, Mosque of Kalon, Saidboy, Qushbegi, Abdulbobo, Nurullaboy, Darshah bozbobo.